

ANTICA MENAC

**FRAZEOLOGIJA HEKTORVIĆEVA
»RIBANJA I RIBARSKOG PRIGOVARANJA«**

Baruna Trenka 41
HR 41000 Zagreb

Izvorni znanstveni rad
UDC: 886.13:808.62–3
Ur.: 1991–09–15

Opisujući u svome »Ribanju« trodnevni izlet od Hvara do Šolte, ribolov, razgovore s ribarima i druge potankosti putovanja, popraćene svojim razmišljanjem o raznim temama, Hektorović se izražava jezikom bez kićenosti, primjerenim odabranom sadržaju. Njegova je frazeologija također lišena uzvišenih oznaka i stilističkih efekata te uglavnom, ako se izuzmu religiozne asocijacije u autorovim razmišljanjima, pripada neutralnom odnosno razgovornom stilu. Uzeta iz općejezičnoga fonda hrvatskoga jezika, ostala je u znatnom dijelu do danas u upotrebi, a u cijelosti je razumljiva srednjem čitatelju.

Pripremajući se za sudjelovanje u Festschriftu kojim će se obilježiti 65. godišnjica života akademika Milana Moguš, odlučila sam se za ovu temu imajući u vidu nekoliko razloga: u prvom redu, Hektorovićevo djelo pripada čakavskoj književnosti i pisano je čakavskim narječjem, kojemu je akademik Moguš posvetio svoje najbolje stvaralačke potencijale, zaokruživši značajan znanstveni opus; u drugom redu, akademik Moguš, osnovavši u Zavodu za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu ediciju kompjutorskih konkordancija djela hrvatske književnosti¹ i, pogotovo, sastavivši (zajedno s akad. Željkom Bujasom) Kompjutorsku konkordanciju Hektorovićeve Ribanja,² stvorio je najbolje preduvjete za proučavanje frazeologije u tim djelima; u trećem redu, Moguš se i sam bavi proučavanjem frazeologije u djelima starijih hrvatskih pisaca, te je objavio rad o frazeologiji Marulićeve »Judite«³ i, što ističem s posebnim zadovoljstvom, rad o frazeologiji Gundulićeve »Osmana«, u suautorstvu sa mnom.⁴

Jezik Hektorovićeve Ribanja odražava potrebe koje mu nameću usmjerenje i sadržaj djela u određenom vremenskom okviru. Ako je pisac želio što vjernije opisati jedan svoj trodnevni izlet od Hvara do Šolte i natrag, nevelike putne dogodovštine, ribolov, priređivanje jela i blagovanje, razgovor s dvojicom slugu koji su ga pratili, njihovo pjevanje i verbalno nadmetanje te vlastita usputna razmišlja-

nja – sve uglavnom vezano za konkretni trenutak – morao se i služiti jezikom svakidašnjice bez velikih stilskih efekata i književnih reminiscencija.

Frazeologija koju upotrebljava potvrđuje svojim leksičkim sastavom i svojim značenjem to osnovno usmjerenje i funkciju njegova jezika.⁵ Kako samo djelo ne opisuje ni junačku prošlost, ni velike bitke i sjajne careve, ni svece i mučenike, tako ni njegova frazeologija ne mora imati ni uzvišeni ili arhaični prizvuk. To je stilski neutralna, općeupotrebljiva, narodna frazeologija.

Proučavajući frazeologiju Hektorovićeve Ribanja možemo se pridržavati one uglavnom općeprihvaćene definicije frazema kao osnovne frazeološke jedinice: frazem je skup riječi a) koji se ne stvara u govornom procesu, nego se reproducira u gotovu obliku; b) kojemu se značenje obično ne izvodi iz značenja njegovih sastavnica jer su sve one ili neke od njih doživjele semantičku pretvorbu, c) koji se uklapa u rečenicu kao njen sastavni dio.

Uzimajući tu definiciju kao polaznu i shvaćajući je kao određivanje frazema *u užem smislu*, možemo za ovo djelo prihvatiti i uključivanje frazema *u širem smislu*, tj. onih kod kojih je desemantizacija prisutna u manjoj mjeri pa se značenje cijeloga frazema može ustanoviti na temelju značenja njegovih sastavnica.

Frazemi se pojavljuju u tri osnovna oblika: kao fonetska riječ, u svezi dviju ili više samostalnih riječi i u obliku rečenice.

1. Fonetska riječ

Pod fonetskom riječju razumijemo samostalnu riječ, praćenu nesamostalnom riječju, koje zajedno tvore naglasnu cjelinu. Najčešće je to sveza prijedloga i imenice, rjeđe prijedloga i zamjenice. Primjeri iz Ribanja: *bez stida, brez sumnje, brez priše, cić toga, tebe cića, na prišu, na kraju, od radosti, od tuge, po moru, po suhu, pod sincom, pri moru, prid svimi/svima, toga rad, s voljom, s harnostju, sa stidom, u miru, u pokoju, uz kraj, varh svega, za nauk, za milošću, zacića ljubavi, zarad ljubavi, pošternja zaradi* itd.

2. Sveza samostalnih riječi

Sveza dviju ili više samostalnih riječi, ponekad praćenih nesamostalnim riječima, najprošireniji je oblik frazema i ima više podvrsta.

2.1. Nezavisno složena sveza obično je dvočlana, samostalne sastavnice pripadaju istoj vrsti riječi i spojene su sastavnim, suprotnim ili rastavnim veznicima, koji povezuju pojmove srodna značenja (*drag i mil, prav i dobar, mir i pokoj, od tuge i jada, dobro dilovati i dobro živiti*) ili pojmove suprotna značenja (*i dnevom i noćju, i zimi i liti, i s desne i s live, po suhu i po vodi, al rano al kasno, al bolje al gore, al duglje al šire, ali neć ali hoć, al nova al stara, vince al vodica, draga al nemila, mladi ali stari, ništo od ovoga a ništo od onoga*).

2.2. Daleko mnogobrojnije od navedenih nezavisnih sveza jesu sveze sa zavisnim, obično rekijskim odnosom sastavnica. Tu se pojavljuju različiti tipovi, koji se određuju prema glavnoj sastavnici.

2.2.1. Glagolska sveza tipa prijelazni glagol + imenica u akuzativu, odnosno njena varijanta s genitivom uz negaciju ili u partitivnom značenju. Primjeri s akuzativom: *činiti dobro, činiti silu, čuti slast, dati nauk, diliti milosti, gubiti dni, imiti nesriću, iskati spasenje, izroniti suze, izustiti rič, okušati sriću, pitati prošćenje, primiti svit, prominiti ćud, reći/govoriti istinu, spuniti volju/želju, točiti suze, zadati smart/*. Genitiv uz negaciju nalazimo u primjerima: *sile⁶ ne činiti, ne dati pokoja, konca ne imati, vrimena ne imati, ne imati lika, nimati mira, ne reći zle riči,⁶ ne reći slova,⁶ ne šćedeć truda*. Da genitiv uz negaciju nije obavezan, vidimo iz primjera: *ne priloživ jednu rič najmanju, ne rekši rič inu/drugu, ne štedeci moć moju*. Genitiv u partitivnom značenju vidimo u primjerima: *davati nauka dobroga, imati potrib mnozih, imiti u sebi milosti,⁶ nositi u sebi dobrote,⁶ nositi u sebi radosti.⁶*

Među sveze prijelaznog glagola i imenice u akuzativu možemo ubrojiti i tzv. *opisne glagolske izraze*, koji ulaze u frazeologiju širega tipa, a za koje je karakteristično da imenica nosi osnovno leksičko značenje, a glagol postaje nosilac gramatičkih značenja, te bi se u mnogim slučajevima takav dvočlani izraz mogao zamijeniti jednim leksemom, npr. *odluku učiniti* – odlučiti, *dati tugu* – rastužiti. Takvi su: *osvetu činiti/tvoriti, službu činiti, škodu činiti, trisku činiti, činiti zavjete, zakletve činiti, činiti zgrišenje, dati/podati hvalu, dati ime, dati odgovor, dati pomoć, dati posluh, dati/zadati ranu, dati trud, dobiti spasenje, kripost doteći, imiti uminje, imati ufanje, imiti želju, reći psovku, smart zadati*.

2.2.2. Sveza glagola s imenicom u kosom padežu: *cokotati zubi, ne dati se strahu, dobiti se razuma, dopasti skončanja, nadiliti darom i milostju, odvracati zlom, ostaviti se zla, podati se smarti, glavom pokimati, zlom vonjati, zahvaliti Bogu, garlu zgajati*.

2.2.3. Sveza glagola i prijedložnog izraza: *čuvati se/ukloniti se od griha, dati na znanje, dojt do cilja, hvaliti do neba, imiti na volju, napridovati u dobru, na grihe navoditi, od sarca praščati, na veri privariti, prijati za dobro, s pomnjom slišati, ustati se na noge, o malu živiti*.

2.2.4. Sveza glagola s glagolom u infinitivu: *činiti ležati, dati/podati piti, dati znati, hoditi loviti, htiti jisti, htiti reći, htiti sisti, imati reći, nastojat misliti, pojti počivati, pojti težati, pomagat babiti, pričet govoriti, sisti užitati, učiti ljubiti, umiti reći*.

2.2.5. Sveza glagola i priloga: *inako činiti, pravo govoriti, nemilo karati, lipo/dobro platiti, dobro prociniti, verno služiti, krivo svidokovati, rano se ustati, očito viditi, nehote zgrišiti, pravo živiti*.

2.2.6. Sveza glagola i pridjeva: *martav leći, siti se naspati, o malu živiti*.

2.2.7. Među imeničkim svezama najrasprostranjeniji je tip pridjev (ili pridjevska zamjenica) + imenica, gdje je imenica glavna riječ. Takve su: *Bog milostivi, višnji Bog, boj karvavi, velik broj, teško brime, smartni čas, dobra ćud, zla ćud, velik dil, duh sveti, dobro dilo, dilo hudo, pošten glas, smartni grih, prava istina, mlada lita,*

more duboko, sinje more, velika pomnja, prilika prudna, raj nebeski, rič Božja, sila velika, grozne suze, sveta vira, staro vrime, ljuta zmija, dug život, život vičnji.

Cijela takva sveza može se upotrebljavati samo u jednom kosom padežu ili uz prijedlog: *od parve mladosti, oda svake strane, po vas dan.*

2.2.8. Sveza imenica + imenica u genitivu (*oleandra cvit, mladosti cvit, dila milosardja, dil puta, duše spasenje, strah smarti, vrime obroka*) mogu imati i nešto izmijenjen oblik, npr. da mjesto zavisne imenice stoji zamjenica (*stvoritelj svega*), ili da glavna imenica ne stoji u nominativu (*od početka vika*), ili da jednu od imenica prati pridjev ili pridjevska zamjenica (*put života vičnjega, ružice rumen cvit, želja sarca moga*), ili zavisna imenica ima uza se prijedlog (*dar od Boga, ljudi od mora, uzrok od smarti, od zlata veruga, dug od mladosti, stvar od male valje, dobrotu brez mire, brez broja milosti*).

2.2.9. U svezi pridjev + imenica glavna je riječ pridjev, koji upravlja genitivom imenice, eventualno popraćene pridjevskom riječju (*hvale dostojna, svake časti dostojan, pun gniva/saržbe, pun svake dike*).

3. Rečenica

Frazem ima oblik rečenice, u kojoj se može identificirati subjekt i predikat, ali koja se ne ograničava na svoj osnovni oblik, nego se obavezno proširuje novim rečeničnim dijelovima. Navodimo takve frazeme iz Hektorovićeve djela uz oznaku padeža u kojem će stajati dodatni rečenični dijelovi: *Bog nadili koga čim, Bog pada komu što, ne biše broj čemu, ni grihota u čemu, vela hvala bud komu na čemu, ino ne ostaje komu, sarce projde jad komu, nevolje muče koga, razum čiji sudi što od koga, sram će biti koga, smart pokosi/obali koga, dobra srića budi s kim, tuge obajdu koga, malo vrimena ostaje komu, zlo dostigne koga, žalos mori koga, žeja napade koga.*

Frazemske varijante

Neki se frazemi pojavljuju samo u jednom obliku, a neki variraju taj osnovni oblik, tvoreći tako varijante različita tipa. Možemo izdvojiti ove tipove:

Fonetske varijante vezane su uz različit glasovni sastav elemenata frazema, npr. *divica/djevica (žene i divice, djevica i majka), vidro/vjedro (vidro vodeno, <daž> kako vjedrom <odzgor>), sisti/sesti (htiti sisti, ne moć sest, sedošu ručati, sidosmo blagovat), visina/višina (s nebeske visine, s višine), bez/brez (bez mire, brez mire), cić/cića/zacića (cić blaga, cića uminja, zacića dari).*

Tvorbene varijante pokazuju različitu tvorbu pojedinih frazemskih sastavnica s istim korijenom u istoj vrsti riječi uz isto osnovno značenje. Uz neke sufikse može se ostvariti dodatna promjena značenja (deminucija i dr.). Bilježimo ove tvorbene varijante:

grih/zgrišenje	(učinit grih/zgrišenje),
počalo/početak	(od počala/početka vika),

stvoritelj/stvorac	(<i>stvoritelj svega, stvorac svemogi</i>),
vino/vince	(<i>dobro vino, vince razvodnjeno</i>),
veli/velik	(<i>vela dika, hvala velika</i>),
veći/veksi	(<i>veći dil, vekši vitarac</i>),
vičnji/vikovnji	(<i>vičnja/vikovnja muka</i>),
dati/zadati	(<i>dati/zadati smart</i>),
dati/podati	(<i>dati/podati hvalu</i>).

Leksičke varijante nastaju upotrebom raznokorijenskoga sinonima pojedinoga frazemskog elementa: višnji/nebeski Bog, imati <najveću> čast/diku, dobra dila/činjenja, kriva/huda dila, veledostojan hvale/časti, nimati mira/pokoja, tarpiti/podnositi nevolje, draga/mila rič, smart pokosi/obali koga, ne reći slova/riči, sram/stid biše koga, sunce zapada/zahodi/se obori, vele/nemalo vesel, na svitu semu/ovomu, vrijeme projde/minuje, zakon spunjivati/štovati/opslužiti.

Međufrazemska sinonimija

Leksičke varijante frazema, o kojima je upravo bila riječ, predstavljaju sinonimsko variranje sastavnica frazema i ostvaruju se u okviru istoga frazema.

Drugoga je tipa međufrazemska sinonimija,⁷ tj. pojava identičnoga ili srodnog značenja između različitih frazema. U Hektorovičevu djelu takva je sinonimija zastupljena primjerima s različitim stupnjem sinonimičnosti: od onih koji pokazuju isti tip sveze istih vrsta riječi srodna značenja – taj je tip zapravo vrlo blizak unutarfrazemskom variranju kod leksičkih varijanti – (npr. *zlo dostigne koga – nevolje muče koga – tuge obajdu koga*) preko onih koji predstavljaju različit sastav elemenata uz sličan tip sveze (*ne reći slova/riči – jezik stisnuti, dni biže – vrijeme projde*) i onih koji imaju različit tip sveze i različit sastav elemenata, ali mogućnost upotrebe u istom kontekstu ili rečeničnoj funkciji (*gospodin i Bog tvoj – stvorac svemogi, od malih lit do vele starosti – vaskolik život čiji*) pa do onih koji imaju različit sastav elemenata, različit tip sveze i neupotrebljivost u istoj funkciji, ali imaju globalno srodna značenja (*činiti zgrišenja – grisi kolju koga, dobra srića budi komu – Bog daj komu + infinitiv*).

Shvaćajući na taj način međufrazemsku sinonimiju, možemo navesti neke Hektorovičeve frazeme, grupirane oko okvirnih značenja, imajući pritom u vidu da predstavljaju različite tipove i različit stupanj sinonimičnosti.

Značenje 'živjeti': *bit na svitu semu/ovomu, dni svoje provoditi/straćati, biti živ na sviti*. Značenje 'pošteno živjeti': *dobro dilovati, pravdu štovati, božju rič sijati, pravi put daržati, hoditi pravim putem, dobra dila tvoriti, u dobru napridovati, biti Bogu mio/prav, imiti u sebi milosti, sijati kriposti, dobro živiti, pravi živiti, van puta ne iti, pošteno sidine nositi*. Značenje 'zlo živjeti': *činiti silu, sebi silu/škodu činiti, zagrubiti dilom, doteći sebi grižnju i nepokoj*. Značenje 'griješiti': *činiti grih/zgrišenje, velik/smartni grih učiniti, krivo dilo učiniti, grisi kolju koga, nehote zgrišiti*. Značenje 'tugovati': *u tugu zajti, dati tugu velu, tuge obajdu koga, puknut*

od tuge i jada, ćutati na sarcu gorčinu. Značenje 'plakati': suze izroniti, iz glasa vapiti, pustiti vapaj, grozne suze točiti, plač od žalosti. Značenje 'nevolje u životu': ćutati mnoge nevolje, nevolje muče koga, zlo dostigne koga, mučan pribivati, imiti nesriću, dati muke komu, nevolje tarpeć podnositi, nevoljno stanje čije. Značenje 'govorit': rič izustiti, usta otvoriti, usta ne stisnuti. Značenje 'umrijeti': martav leći, smarti se podati, imiti skončanje, razdiliti se s dušicom, diliti se od svita, smart/smartni rok dostiže život čiji, smart pokosi/obali koga, dopasti skončanja, nevoljnu dušu ostaviti. Značenje 'posmrtni život': put dobiti života vičnjega, u slavi nebeskoj živiti, imiti nebeski pokoj, združiti se u raj, vikovnje spasenje dobiti; u vičnju pojt muku. Značenje 'Bog': stvoritelj od svega, stvorac svemogi, višnji/vičnji Bog odzgora, naš gospodin, gospodin i Bog tvoj, Bog gospodin. Značenje 'uvijek': dan i noć, u dne i u noći, i dnevom i noćju, i zimi i liti, vazda do vika, sve dni svoji, vas vik, u svako vrime, svaki čas/dan, od mladih lit do vele starosti. Značenje 'kratko vrijeme prije ili poslije čega': prija malo dan, do malo dan, domalo potom, nikoliko vrimena potom, minutih ovih dan, ne u vele dan. Značenje 'vrućina': sunca vrućina, vrućina lita, u sunce najvruće, sunce prižiže.

Mnogi se Hektorovićeve frazemi mogu grupirati oko širih značenja, unutar kojih se izdvajaju pojedinačna podznačenja bez obaveznih sinonimskih odnosa. Tako u značenju 'ploviti' možemo naći razne načine i detalje vezane uz plovidbu: *it se voziti, voziti van luke, voziti uz kraj, voziti nizdolu, voziti na pospih, tiho se voziti, iti plovom uz vodu, sprid voziti, nazadu voziti, putovati po morskoj pučini, brođiti morsku pučinu, pojti jidreći, svijati vesli put, hoditi po moru duboku, puziti po moru, po morskoj vodi s korabljom brođiti, u luku iti, domom putovati.* S time je povezana sljedeća grupa frazema, koja detaljizira značenje 'poslovi oko plovidbe': *plav spraviti, vesla popasti, na plav poteći, ulisti u plav, s vesli u ruke, plav vezati/privezati, surgati plav.* Na kraju ove podjele navodimo još jednu grupu frazema koji se grupiraju oko značenja 'poslovi oko ribolova' i detaljiziraju ga: *lov morski, ribe loviti/rib naloviti, ribu uđati, loviti po moru sviteći, mrižom loviti, pobukom bucati, bucati na ribe, ribe bosti, ribe zadosti, ribe kim ni broj.*

Kad čitamo »Ribanje i ribarsko prigovaranje«, pred nama oživljava sve ono što je za njegova autora bilo osobito važno: ljubav prema rodnom kraju, moralne i vjerske vrijednosti koje je cijenio i nastojao ostvarivati, a isto tako i sva manja i veća zadovoljstva koja je mogao sebi priuštiti: uživanje u prirodnim ljepotama, u kulturnim dobrima, u izgradnji materijalnih vrijednosti, u dopisivanju s prijateljima, pa i u vožnji brodom, ribarenju, blagovanju i razgovorima. Time nam se Hektorović otkriva kao čovjek svoga kraja i svoga vremena, a ujedno i kao pisac koji sve to zna jezikom izraziti.

Frazeologija kao poseban segment njegova jezika osvjetljava svojim specifičnim sredstvima i čini jarkima i plastičnima njegove slike, opise i misli. Bez patetike i uzvišenih stilizacija, ta frazeologija oživljava prikaz svakodnevnoga života obrazovana, dobra i pobožna čovjeka. I kao što ju je tada autor uzeo iz općejezičnoga fonda suvremenoga mu hrvatskog jezika, tako je ona u velikoj mjeri sačuvana u

živu govoru i do danas, a ono što od nje nije sačuvano, nije prestalo biti razumljivo za obična čitatelja ni nakon gotovo četiri i po stoljeća.

Bilješke

- 1 M. Moguš i Ž. Bujas, *Kompjutorska konkordancija »Razvoda istarskoga«*, Institut za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, Zagreb 1976, XVIII + 383 str.
M. Moguš i Ž. Bujas, *Kompjutorska konkordancija Marulićevih djela*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, Zagreb 1980, XIX + 708 str.
M. Moguš i Ž. Bujas, *Kompjutorska konkordancija Karnarutićevih djela*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, Zagreb 1981, XX + 319 str.
- 2 M. Moguš i Ž. Bujas, *Kompjutorska konkordancija »Balada Petrice Kerempuha« Miroslava Krleža*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, Zagreb 1982, XVI + 310 str.
- 2 Radni primjerak, XLIV + 298
- 3 M. Moguš, O Marulićevoj frazeologiji u »Juditi«, *Wiener slavistisches Jahrbuch* 8, Wien 1990, 157–161
- 4 M. Moguš i A. Menac, Frazeologija Gundulićeva »Osmana«, *Forum* 7–8, Zagreb 1989, 192–201.
- 5 U ovom radu proučavali smo frazeologiju samoga Hektorovića, a umetnute bugarštice nismo uzeli u razmatranje.
- 6 Polazeći od samoga oblika ponekad možemo biti u dvojbi da li je riječ o genitivu jednine ili o akuzativu množine imenica ženskoga i srednjega roda.
- 7 O leksičkim varijantama i sinonimiji v. također: A. Menac, Iz problematike frazeološke sinonimije u ruskom i hrvatskom književnom jeziku, *Filologija*, knj. 9, Zagreb 1979, 185–191

Summary

The Phraseology in Hektorović's Poem "Ribanje i ribarsko prigovaranje" *Antica Menac*

In his poem "Ribanje i ribarsko prigovaranje" ("Fishing and Fishermen's Conversation", 1556) the Croatian poet Petar Hektorović (1487–1572) describes his 3-day voyage in the Adriatic sea, the joys of fishing, his conversations with two fishermen and other details of the sailing, as well as his own meditations. The author uses phraseology that harmonizes with the subject and the spirit of the poem: it is not complicated and – if we exclude the religious phrases in the author's meditations – it is mostly neutral or colloquial, deprived of elevated stylistic effects.